

LIDÉ NA OKRAJI CHETITSKÉ SPOLEČNOSTI – SVĚDECTVÍ HLINĚNÝCH TABULEK

Šárka Velhartická*

* *Univerzita Hradec Králové, Filozofická fakulta, Rokitanského 62/26, 50003 Hradec Králové, velharticka@centrum.cz*

<https://doi.org/10.46283/musarch.2020.2.07>

Příspěvek představuje některé aspekty zachycení sociální marginality na starověkém Předním východě. S ohledem na nezpracovanost tohoto tématu v českém prostředí vytyčuje zejména okruh písemných pramenů, které nám – kromě poznatků získaných studiem materiální kultury a etnografickým srovnáním – přinášejí četné doklady a svědectví. Studie představuje vybrané typy dochovaných textů, z nichž lze čerpat informace o sociálně vyčleněných obyvatelích starověké Anatólie, a problematiku osvětluje pomocí citací původních klínopisných pramenů, v nichž je možné nalézt zmínky např. o otrocích, zajatcích, handicapovaných, např. hluchých či slepých, cizincích či některých účastnících rituálních slavností a z nichž lze vystopovat mnohé údaje o sociálně vyloučených či ostrakizovaných obyvatelích starověkého světa.

Zachytit sociální marginalitu na základě archeologických dat o starověkém Předním východě je velmi obtížné a dodejme, že zdokumentovat sociální skupiny žijící „na okraji společnosti“ je mnohdy nemožné i pro období mnohem mladší. Lidé nemajetní, bez domova, kočovní či jinak vyčlenění nejsou doložitelní v archeologickém kontextu – nálezy architektury ani pohřby – jako je tomu u obyvatel majetnějších a společensky výše postavených. Nicméně za pomoci mnoha nejen materiálních, ale zejména písemných indicí lze přeci jen vystopovat mnohé údaje o sociálně vyloučených – chudých, handicapovaných či jinak ostrakizovaných obyvatelích starověkého světa a pokusíme se zde uvést pár ukázek.

Obr. 1. Pohled na ruiny města Chattušaš.

Fig. 1. View of the ruins of Hattusa.

Z chetitských klínopisných textů se dozvídáme mnohé nejen o historickém, politickém a hospodářském vývoji Chetitské říše a okolních starověkých států ve 2. tisíciletí př. n. l., ale i o každodenním životě a zvyklostech tehdejších obyvatel.¹ Chetitská říše, politický útvar, který existoval na území dnešního Turecka, v centrální Anatólii, upadla po svém zániku kolem roku 1200 př. n. l. v zapomnění a ačkoliv hrála významnou úlohu v dějinách lidstva nejen jako prostředník mezi staroorientálními říšemi – Akkadskou, Babylonskou a Asyrskou – a oblastí dnešního Řecka a Itálie, byla až na pár biblických zmínek v podstatě vymazána z paměti lidstva. Až na počátku 20. století byly objeveny ruiny města Chattušaš (*obr. 1*) spolu s množstvím nesrozumitelných textů, napsaných na hliněných tabulkách v klínovém písmu. Na základě znalosti klínového písma

¹ Z rozsáhlé literatury viz k sociálnímu kontextu např. Bryce 2002; Haas 1992b; Klengel 1992; Klengel 2003; Macqueen 2001, 74–108; Souček 1979; Souček 1988 a Wilcke 1992. Na téma „chudých“ obyvatel Chetitské říše (zde se však nejedná o „ze společnosti vyřazené“) viz Lebrun 1981.

a také dvou předních jazyků, které jím byly zaznamenávány – sumerštiny a akkadštiny –, rozluštil chetitský jazyk jen pár let po nálezů těchto hliněných tabulek český orientalista Bedřich Hrozný (*Velhartická 2015*).

Korpus chetitských textů je objemný, jejich četbu však znesnadňuje skutečnost, že mnohé z nich se nedochovaly uceleně, nýbrž byly nalezeny buď v poškozeném nebo fragmentárním stavu. Mnoho textů je z tohoto důvodu obtížně čitelných – v případě, že je povrch hliněné tabulky poškozen, není možné znaky přečíst, případně je tabulka odlomená, a čtenáři pak chybí delší či kratší pasáže textu. Rekonstrukce těchto textů vychází v první řadě z archeologického kontextu: je nutné nejen znát rok a místo nálezů tabulky, nýbrž zjistit o dané tabulce co nejvíce informací, které by umožnily analýzu textu. Klínopisné tabulky byly na lokalitách starověkého Předního východu nalézány zpravidla v chrámových či palácových archivech, jejich výpovědní hodnota je proto z velké většiny orientována na palácové a chrámové záležitosti: královské výnosy a ekonomické texty, smlouvy a nařízení, politická korespondence, královské analý atp., nicméně se setkáváme i s texty mytologickými a texty náboženského charakteru (v českém jazyce viz *Velhartická 2011b*). Ačkoliv tyto klínopisné texty nebyly nalezeny v souvislosti se sociální marginalitou, mohou o ní mnohé povědět. Nejen z chetitského zákoníku a různých instrukcí pro úředníky či korespondence se dozvídáme o rozvrstvení chetitské společnosti a postavení jednotlivých sociálních skupin, ale i mytologické a rituální nebo věštecké texty nám skýtají vhled do života lidí na okraji společnosti. V hospodářských textech není pravděpodobné, že vystupujeme záznamy o „lidech bez domova“: byli-li zcela nemajetní, případně se „potulovali“ volně v přírodě, neodváděli ani pravidelné dávky, nebudou tedy v podobných oficiálních seznamech ani vystupovat; nebudou dochovány ani žádné jejich pohřby. Zmínky o nich je nutné hledat v textech odlišného charakteru a za pomoci písemných dokladů a etnologického srovnání lze odkrýt některé skutečnosti.

Kromě otroků (v českém jazyce viz *Souček 1954*) se na nejnižší příčce společenského žebříčku nalézali např. deportovaní zajatci, kteří byli majetkem státu. Z textů z Mašat Höyükü jsou známi např. oslepení zajatci,² z jednoho z dopisů se dozvídáme, že byli nasazeni na práci ve mlýně, v jiném se pak píše, že se jim podařilo utéci („Zde bylo deset slepců necháno ve mlýnech“³... „[H]leď, [s]lepce utekli [z]e Šapinovy ze mlýn[a]. A přišli tam. Jakmile [te]nto dopis [do]jde, [zajměte slepce a přiveď]te [je nezra]něně [zpět].“⁴). Z dalších chetitských textů se pak dozvídáme rovněž i o uprchlých otrocích a odměnách pro ty, kdo je naleznou a přivedou zpět. Jisté je, že nejen otroci, ale i zmrazení zajatci a vojáci či další, kdo pro svou nuznost neměli možnost zajistit si léčení a ošetření (případně nebylo v tehdejších možnostech lékařů jim pomoci, např. *Burde 1974; Wilhelm 1994*), dále i sirotci, žebráci, potulné kočovné skupiny či jednotliví tuláci a imigranti ze sousedních zemí byli nedílnou součástí tehdejší společnosti. Kromě uvedených se nejen v zákonících, ale i smlouvách, přísahách, korespondenci a dalších textech setkáváme s výčty trestů pro zloděje, vrahy, únosce a jiné kriminální živly (např. *Wilcke 1992*). Další texty, např. omína, která popisují různá znamení při porodu, deformace či další handicapy zjištěné při narození dětí (např.: „Porodí-li žena a (dítě) je slepé...“⁵; „Porodí-li žena a (dítě) nemá ucho...“⁶ atd.), dokládají, že nemoci a zmrazení provázely dané osoby po celý život a jistě jim ztěžovaly plnohodnotné zařazení se do společnosti.⁷

Z období trvání Chetitské říše ve 2. tisíciletí př. n. l. se nám dochovalo mnoho tzv. rituálních textů, které líčí nejrůznější obřady (např. *Haas 1994; Haas 2003* aj). Tyto popisy ceremonií i kultovních praktik jsou cenným svědectvím o představách před téměř čtyřmi tisíci lety a nalézáme k nim mnohé paralely při etnografických zkoumáních pravěkých či mimoevropských kultur. V těchto rituálních a náboženských textech je doloženo i mnoho označení a pojmů – zejména velké množství názvů osob, které se obřadů účastnily, ale i předmětů – např. různých druhů nádob, textilí a oděvů, hudebních nástrojů i magických materiálů – potravin a nápojů, rostlin a zvířat či pojmů z oblasti magických praktik.⁸ Kněží, kteří tyto rituály vykonávali, byli povětšinou součástí oficiálního chrámového personálu,⁹ nicméně existovali pravděpodobně i odděleně žijící tzv. mágové či vědmy, věstci a zaříkávači, kteří žili mimo palác, měli odborné znalosti nebo výjimečné schopnosti a v mimořádných situacích byli zvaní na královský dvůr, aby zde

2 Viz *del Monte 1995*; dále srv. k slepcům v chetitských textech např. *Hoffner 2002; Siegelová 2002; Arkan 2006 a Marazzi 2016*.

3 HKM 58 Vs. 8–9, viz *Alp 1991*, 230–231.

4 HKM 59 Vs. 4–Rs. 14, viz *Alp 1991*, 232–233, srv. *Siegelová 2002*, 736–737; *Hoffner 2002*, 68–69.

5 KBo 6.25 + KBo 13.35 iii 3', *Riemschneider 1970*, 22–23.

6 KBo 13.34 iv 10'–11', *Riemschneider 1970*, 28–29.

7 K postavení postižených na starém Předním východě srv. např. *Beal 2017* a *Renger 1992*.

8 K terminologii těchto textů v českém jazyce viz *Velhartická 2011c*.

9 K sociálním třídám v chetitském chrámovém hospodářství srv. již *Souček 1979*.

požadované rituály vykonali. Někteří z nich mohli být zcela vyloučeni ze společnosti a tabuizováni, tedy pro své povolání obávaní a považováni za nečisté (srv. *Haas 1992b*). Na základě dochovaných textů lze vytyčit kultovní slavnosti, které byly součástí oficiálního státního kultu a každoročně se opakujících svátků, a i postavy s nimi spojené – tedy osoby spjaté s královským palácem či chrámem, které požívaly jistě význačnějšího postavení a finančně nestrádaly. Jednalo se jednak o vzdělanou a privilegovanou vrstvu kněží, dále ale i o mnohé pomocníky v průběhu slavností a rituálů jakými byli strážci, královští heroldi, obsluhující personál, chrámoví zpěváci či tanečníci. Rovněž chrámové prostitutky (např. *Lambert 1992; Scheer 2009*) či eunuchové (např. *Hawkins 2002; Peled 2013*) měli své jasně definované postavení v rámci chrámové hierarchie a nelze říci, že by se nacházeli mimo společnost.

U mnohých jmenovaných účastníků slavností nemůžeme říci nic bližšího pokud jde o jejich sociální status – někdy je v textech pouze naznačeno, jakým způsobem se na rituálech podílejí, u mnohých z nich pak známe pouze jejich označení a nelze usuzovat ani na jejich úlohu během rituálů. Tyto slavnosti měly zpravidla svůj zaběhlý řád a pro jejich úspěšný průběh bylo nutno dodržovat nejen v textech popsané úkony, ale i přesné proslovy a zařikání, jež má ten který účastník pronést a jež jsou v textech doslovně citovány, a to i v jiných jazycích než je chetitština (např. chattsky, churritsky či luvijsky). Účast uvedených osob je tedy při každém opakování daného rituálu vyžadována a je nezbytné, aby vše proběhlo tak, jak tradice vyžaduje. Kromě krále (LUGAL) a královny (MUNUS.LUGAL), princů (DUMU.LUGAL)¹⁰ a princezen (DUMU.MUNUS.LUGAL) a palácových úředníků se rituálů účastnili kuchaři (L^UMUḪALDIM), číšníci (L^USAGI) a personál obsluhující u stolu (L^U G^{IS}BANŠUR). Ústředními postavami rituálů konaných v paláci bývá úředník zvaný „syn paláce“ (DUMU.É.GAL), který vykonává řadu kultovních úkonů v průběhu ceremonií, rovněž „herold“ (L^U G^{IS}GIDRU), „muž s bronzovým oštěpem“ (L^U ŠUKUR.ZABAR), příp. strážci (L^UMEŠEDI). Z dalších postav v rituálech vystupují např. správci (L^UAGRIG) jednotlivých měst (např. města Kaštamy, Ziplandy, Ankuwy aj.), kteří přicházejí do paláce; významné postavení zaujímá i hodnostář zvaný L^UDUGUD, který se účastní hostin a libačních rituálů. Citujme příklad takového textu: „[Král] obětuj[e] před oknem, [vrchní] číšník [ve]zme králi obětní nádob[u a] odnese ji pryč. Král a královna jdou zpět k [trůn]u a usednou. Princové (a) princezny, [hodnostáři dugud, muži] ubáru se pokloní králi a usednou.“¹¹

Z doložených kněžek – oficiálních zaměstnankyň chrámů lze uvést např. kněžky zvané „matka boží“ (MUNUS.AMA. DINGIR^{LIM}) nebo „sestra boží“ (NIN.DINGIR). Některé rituály smí vykonávat pouze „stařena“ neboli „vědma“ (MUNUSŠU.GI), jiné kněz L^UGUDU₁₂ („pomazaný“), jiné pak L^USANGA, L^UAZU atd. Hlavními postavami, které doprovázejí slavnosti i tajné rituály, jsou samozřejmě kultovní zpěváci (L^UGALA), tanečníci či akrobati (L^UḪÚB.BI), klauni (L^UALAM.ZU), recitátoři (L^U *keita*-) a „tleskači“ (L^U/MUNUS *palwatalla*-), doložena je terminologie mnoha různých hudebníků (L^UNAR) a hráčů na hudební nástroje (např. *Blocher 1992*), např.: „(Král) se v sedě klaní Božstvu slunce, (oni) hrají (na hudební nástroje). Zpěváci zpívají. (Král) se v sedě klaní Božstvu dne. Zpěváci zpívají.“¹² Některých rituálních úkonů se mohou, příp. musí účastnit i řemeslníci, např. truhlář (L^UNAGAR), švec či koželuh (L^UAŠGAB), kovář (L^USIMUG(A)), pastýř (L^USIPA) nebo „výrobce medového piva“ (L^UKAŠ.LĀL) a mnoho dalších.

Část z výše uvedených osob byla jistě součástí chrámového personálu, nicméně je možné, že někteří z nich byli jakýmsi „potulnými kejklíři“, kteří mohli putovat „od města k městu“, a z textů víme, že některé tyto aktéry, kteří žili mimo palác, chodili lidé navštěvovat do „jejich domu“ – nežili tedy v paláci. V textech se tak setkáváme i s těmi účastníky rituálů, kteří žili mimo královský palác a mohli se nacházet na okraji společnosti. Jedním ze zařikávačů či „čarodějů“, kteří pravděpodobně žili mimo palác, byl např. „muž Boha bouře“ (L^U ^DU, L^U ^DIM), svou úlohou spojený s nejvýznamnějším bohem chetitského panteonu. S královským palácem je spjat spíše vzdáleně a pro vykonání některých rituálů musel být do královského paláce výslovně přiveden a zavolán. To je zjevné z více textů, např. z rituálu CTH 669,¹³ kdy je pozván do paláce, kde musí krále rituálně očistit: „Šestáho dne, když otevírají (palác), odhrnou závěs. Král vyjde ven. Uvnitř zemetou. Král se posadí ke své peci. Vrchní palácový úředník přivede dovnitř muže Boha bouře. Muž Boha bouře se pokloní králi. A vykoná (rituál). Když je [vš]ak hoto[v], pokloní se králi. A opět se pokloní. Král jde do vnitřních prostor. Je p[oz]řadován chléb *šarama*-. Král si vezme oděv. Vojáci se posadí.

10 Termíny pro názornost uvádíme v jednotném čísle.

11 KBo 17.74++ i 16–19.

12 KBo 20.10 + KBo 25.59 ii 15–16.

13 V textu použité zkratky: CTH – *Catalogue des textes hittites*, IBoT – Istanbul archeoloji müzelerinde bulunan Boğazköy tabletleri, KBo – Keilschrifttexte aus Boghazköi, KUB – Keilschrifturkunden aus Boghazköi.

Hranaté závorky v citovaných překladech značí doplnění textu na místech, kde je původní klínopisná tabulka poškozena.

Král se posadí na trůn. [Pa]lácový úředník přinese nápoj *marnuma*- (a) král dvakrát obětuje. Palácový úředník odnese pohár (zase) pryč a přivede dovnitř muže Boha bouře. (Tento) se pokloní králi a krále (rituálně) očistí. Tříkrát kropí v[o]dou a zařikává. Král (a) královna usednou. Přinesou vodu (na umytí) rukou. Postaví stoly.¹⁴ Vykonává-li tento kněz rituály v paláci, musí být „vpuštěn do paláce“ (*anda tarnu*-)¹⁵ nebo „přiveden“ (*anda peḫute*-)¹⁶, tzn. musel být pro vykonání určitých rituálů „pozván“. Vícekrát je doložen i „dům muže Boha bouře“,¹⁷ což dosvědčuje, že nežil společně s dalšími knězi v královském paláci. Je možné, že jeho dům (možná i pouhá chatrč) se nacházel mimo lidská sídliště a tento zařikávač žil na místech, kam se lidé neodvažovali chodit, jak dokládá následující ukázka:

„A na tom místě, kde se Červená řeka vlévá do řeky Marasšanta, tam nikdo nenabírá vodu, a ani níže se nikdo nezdržuje, neboť (na onom místě) chodívá k řece muž Boha bouře.“¹⁸

Tento kněz vystupuje především v rituálech z chattského prostředí, často prokládaných chattskými zařikávanými či zpěvy, které tvoří dodnes nesrozumitelné pasáže uprostřed chetitských popisů rituálů (chattština je považována za jazyk původních obyvatel Anatólie před příchodem Chetitů). Činnost tohoto mága je bezprostředně spjata s Bohem bouře a na základě dochovaných textů ho lze chápat jako prostředníka mezi smrtelníky a tímto bohem (*Velhartická 2011a*). V případech, kdy je potřeba usmířit Boha bouře, případně s ním vejít do rituálního kontaktu, musí být nalezen a přivolán právě muž Boha bouře – v jednom z náboženských textů doslovně stojí: „Bůh bouře pohlédl z nebe (a zvolal): ‚Taková ohavnost! Zavolejte muže Boha bouře!‘“¹⁹ Tento zařikávač hraje také významnou úlohu v katarických (očistných) ritech, kdy recituje v chattském jazyce, občas je doprovázen i „ženou Boha bouře“. Kromě zprostředkování komunikace s Bohem bouře je patrně také tím, kdo může Boha bouře usmířit. Jeden z rituálů dokládá, že zemřelého, kterého usmrtí blesk, se musí ujmout muž Boha bouře a místo, kde k tomu došlo, jím musí být očištěno. Patrně i stavení, do něhož udeřil blesk, musí podstoupit očistu, kterou provádí muž Boha bouře, který seškrábe omítku, provede očistný rituál a odstraní zlo z tohoto domu (*Velhartická 2005*). Je možné, že na sebe tímto bere do jisté míry i tuto nečistotu, a je proto také nucen žít mimo lidská obydlí.

Nakolik byly s palácem spjaty nebo ze společnosti vyčleněny další postavy zmiňované v rituálních textech, lze jen obtížně posoudit, stejně jako je obtížné přesné určení jejich funkcí a společenského statusu. U mnoha z nich se dochovalo pouze jejich označení, např. „vlčí muž“ (^{LÚ}UR.BAR.RA), „psí muž“ (^{LÚ}UR.GI.), „leopardí muž“ (^{LÚ}*paršana*-) a mnohá další, u nichž se lze domnívat, že snad v průběhu rituálu nosili převleky a masky daných zvířat. Z dalších jmen, která nenapovídají více o roli v daném rituálu, lze vysledovat pouze základní informace, např. tyto postavy dostávají potraviny či dávky, mezi jinými muži ^{LÚ}*akuttara*-, ^{LÚ}*arnala*-, ^{LÚ}*aršana*-, ^{LÚ}*ašušala*-, ^{LÚ}*ḫalijami*-, ^{LÚ}*ḫamina*-, ^{LÚ}*ḫapjya*-, ^{LÚ}*ḫartaga*-, ^{LÚ}*kaantikipi*-, ^{LÚ}*kuršalla*-, ^{LÚ}*meniya*-; dále se v rituálech setkáváme s postavami jako např. ^{LÚ}*ḫalukatalla*-, „posel“, ^{MUNUS}*ḫarwant*-, „ošetřovatelka“ a mnoha dalšími. Definovat sociální status těchto aktérů není dosud možné a je nutno brát v úvahu, že jejich význam a postavení se nejen mohly regionálně lišit, ale mohly i kolísat v průběhu staletí.

Rovněž doklady o „chudých“ jsou v chetitských textech časté, zmiňují i samotnou skutečnost, že někteří chudí se mohou stát bohatými a bohatí mohou zchudnout (*Lebrun 1981*, 113). V případě, že je nutno provést rituál v oblasti, kde není ani chrám ani palác, je nutno ho vykonat v jednom z chudých domů, viz např. rituál KUB 9.15: „Není-li však ve městě žádný chrám božstva ani palác, určí (pro rituál) dům nějakého chudáka.“²⁰

V chetitských textech se setkáváme i s handicapovanými účastníky, jejichž úloha byla pro správný průběh a úspěch rituálu mnohdy nezbytná, např. s hluchými muži (^{LÚ}Ú.ḫÚB),²¹ přičemž je možné se domnívat, že právě jejich hluchota byla během rituálu podstatná (*Otten 1971*, 43). Hluché osoby vystupují v rituálech jako pomocníci hlavního aktéra, např. v rituálu KUB 2.13: „Hluchý muž přinese vodu ve stříbrném džbánu. Král si myje ruce.“²² nebo

14 KBo 20.10 + KBo 25.59 i 1–13.

15 KUB 20.18 Rs. vi? 14' a KUB 25.14 i 5'–6'.

16 KBo 20.10+ i 4, 10, ii 7.

17 Např. IBoT 1.29 Rs. 26; KBo 45.83, 5'; KUB 28.4 Rs. r. Kol. 20'; KUB 42.93 Vs. 6.

18 KBo 23.27 ii 28'–32'.

19 KUB 28.82++ i 17–18.

20 KUB 9.15 iii 17–19, srv. *Lebrun 1981*, 112.

21 Viz *Arkan Soysal 2001*; *Arkan 2006*; *Velhartická 2009*, srv. též *Arda – Aksu 2004*.

22 KUB 2.13 i 8–9.

ve Starochetitském rituálu pro královský pár (CTH 416): „Když se však rozední, tak hluchý i já vejdemo dovnitř...“²³, kde posléze probíhá ritus s omotáváním nití na prsty krále a královny. V rituálu KBo 19.128 je popsána následující scéna: „H[luší] muži [za]metají (podlahu a) st[ř]íkalj[í] vodu, [...] králi přines[ou] vodu (na umytí) rukou.“²⁴ Tzv. „vedoucí hluchých mužů“ (UGULA LÚ.MEŠÚ.ĤÚB) vystupuje v rituálu zvaném Slavnost za podsvětní božstva, kde od vrchního palácového úředníka přebírá potraviny (krupici, *šameḫuna*- a játra) do nádoby *ḫuppi*.²⁵ Slepý muž je doložen např. v rituálu IBoT 1.29: „Přivedou ven kozla, kozla porazí a snědí ho. Kůži kozla vezmou, svléknou však slepého muže a bijí ho a přivedou ho do chrámu *bešta*.“²⁶ V dochovaném textu vojenské přísahy je líčeno, jak je demonstrativně přivedena slepá a hluchá žena, na níž má být názorně předvedeno, co hrozí každému, kdo by přísahu porušil: „Pohleď, (toto je) slepá a hluchá žena. Přivodí-li někdo králi (a) královně zlo, toho nechť se zmocní boží přísahy a nechť z toho muže [učí]ní ž[enu] a nechť ho stejně jako slepce oslepí a jako hluchého učiní hluchým!“²⁷ Nicméně úloha hluchých či slepých postav zůstala vymezena pro některé dané kultovní úkony, postižení byli pravděpodobně považováni za nečisté a např. dle textu KUB 40.2 jim byl odepřen přístup do chrámových prostor (*Lebrun 1981*, 113).

V tzv. substitučních rituálech často vystupují zajatci nebo cizinci,²⁸ kteří v průběhu rituálu nahrazují panovníka a mají na sebe převzít jeho trest²⁹ („Avšak) toho dne, kdy válečný zajatec pošle krále pryč, promluví k tomu král následovně: ‚Toto je za mě živý pozemský (horní) náhradník, tento obraz je však za mě podsvětní (spodní) náhrada. Když na mně nyní horní bohové shledávajíte cokoliv zlého a zkrátili jste mé dny, měsíce a roky, tento živý náhradník [nechť] se postaví na místo a vy, horní bohové, tohoto si povšimněte! Když na mně Sluneční božstvo země a podsvětní bohové shled[áváte] cokoliv zlého, tento náhradní obraz [nechť] se postaví na místo [(a) vy, Sluneční božstvo země] a podsvětní bohové, tohot[o si povšimněte]!“³⁰).

Naše informace o sociálním postavení nejen těchto účastníků rituálů jsou jen nedokonalé a je jistě namístě se tomuto tématu věnovat v obsáhlejších studiích a doplňovat je stále intenzivnější analýzou klínopisných pramenů. V každém ohledu je nutné poděkovat organizátorům konference za vytyčení tohoto tématu, které se – při zhodnocení současného stavu bádání zejména pokud jde o starověký Přední východ – jeví jako dosud nedostatečně zpracované.

Bibliografie

Alp, S. 1991: Hethitische Briefe aus Maṣat-Höyük. Ankara.

Arda, B. – Aksu, M. 2004: What the Hittites' Tablets Tell Us? A Short Historical View of Deafness on the Basis of Genetics. *Turkish Journal of Medical Sciences* 34(5), 357–358.

Ankan Soysal, Y. 2001: Hitit din ve sosyal hayatında LÚ/MUNUSÚ.ĤÚB “saḡir”. In: G. Wilhelm (ed.): *Akten des IV. Internationalen Kongresses für Hethitologie*. Würzburg, 4.–8. Oktober 1999. Wiesbaden, 652–669.

Ankan, Y. 2006: The blind in Hittite documents. *Altorientalische Forschungen* 33(1), 144–154.

Beal, R. H. 2017: Disabilities from head to foot in Hittite civilisation. In: Ch. Laes (ed.): *Disability in Antiquity*. London – New York, 37–46.

Beckman, G. 2013: Foreigners in the Ancient Near East. *Journal of the American Oriental Society* 133(2), 203–215.

23 KBo 17.3 iv 24–25, viz *Otten – Souček 1969*, 38–39.

24 KBo 19.128 v 32'–33'; srv. též Rs. vi 7'.

25 KUB 43.30 iii 15'–17'.

26 IBoT 1.29 Rs. 37'–40', viz *Mouton 2011*, 10, 16. V. Haas interpretuje situaci tak, že slepý muž je oblečen do kozlí kůže a poté s bitím hnán do chrámu (*Haas 1994*, 686).

27 KBo 6.34 iii 2–9, dupl. KUB 7.59 iii 7–12, viz *Oettinger 1976*, 12–13.

28 K postavení cizinců v Chetitské říši srv. např. *Klinger 1992*; *Beckman 2013* a *Görke 2014*.

29 Např. KBo 12.85+ i 35'; KBo 22.23 Vs. 58', viz *Kümmel 1967* a *Haas 1994*, 896–897.

30 KUB 17.14 Rs. 14'–23', *Kümmel 1967*, 56–59. Srv. i Rituál Pulišy (*Kümmel 1967*, 111–125).

- Blocher, F. 1992:* Gaukler im Alten Orient. In: V. Haas (ed.): Außenseiter und Randgruppen. Beiträge zu einer Sozialgeschichte des Alten Orients. Konstanz, 79–111, Abb. 1–45.
- Bryce, T. 2002:* Life and Society in the Hittite World. Oxford.
- Burde, C. 1974:* Hethitische medizinische Texte. Wiesbaden.
- del Monte, G. F. 1995:* I testi amministrativi da Maşat-Höyük/Tapika. *Orientalis Antiqui Miscellanea* 2, 89–138.
- Görke, S. 2014:* Fremde in hethitischen Festritualtexten. In: H. Neumann – R. Dittmann – S. Paulus – G. Neumann – A. Schuster-Brandis (eds.): Krieg und Frieden im Alten Vorderasien. 52e Rencontre Assyriologique Internationale / International Congress of Assyriology and Near Eastern Archaeology Münster, 17.–21. Juli 2006. Münster, 363–372.
- Haas, V. (ed.) 1992a:* Außenseiter und Randgruppen. Beiträge zu einer Sozialgeschichte des Alten Orients. Konstanz.
- Haas, V. 1992b:* Soziale Randgruppen und Außenseiter altorientalischer Gesellschaften. In: V. Haas (ed.): Außenseiter und Randgruppen. Beiträge zu einer Sozialgeschichte des Alten Orients. Konstanz, 29–51.
- Haas, V. 1994:* Geschichte der hethitischen Religion. Leiden – New York – Köln.
- Haas, V. 2003:* *Materia magica et medica hethitica*. I.–II. Berlin – New York.
- Hawkins, J. D. 2002:* Eunuchs among the Hittites. In: S. Parpola – R. M. Whiting (eds.): Sex and Gender in the Ancient Near East: Proceedings of the 47th Rencontre Assyriologique Internationale, Helsinki, July 2–6, 2001. Helsinki, 217–233.
- Hoffner, H. A. 2002:* The Treatment and Long-Term Use of Persons Captured in Battle according to the Maşat Texts. In: K. A. Yener – H. A. Hoffner (eds.): Recent Developments in Hittite Archaeology and History. Papers in Memory of Hans G. Güterbock. Winona Lake, 61–72.
- Hoffner, H. A. 2008:* Slavery and Slave Laws in Ancient Hatti and Israel. In: D. I. Block (ed.): Israel – Ancient Kingdom or Late Invention? Nashville, 131–155.
- Klengel, H. 1992:* Soziale Differenzierung und Randgruppen der Gesellschaft im Alten Orient. In: V. Haas (ed.): Außenseiter und Randgruppen. Beiträge zu einer Sozialgeschichte des Alten Orients. Konstanz, 15–27.
- Klengel, H. 2003:* Einige Bemerkungen zur Struktur des hethitischen Staates. *Altorientalische Forschungen* 30(2), 281–289.
- Klinger, J. 1992:* Fremde und Außenseiter in Ḫatti. In: V. Haas (ed.): Außenseiter und Randgruppen. Beiträge zu einer Sozialgeschichte des Alten Orients. Konstanz, 187–212.
- Kümmel, H. M. 1967:* Ersatzrituale für den hethitischen König. Wiesbaden.
- Lambert, W. G. 1992:* Prostitution. In: V. Haas (ed.): Außenseiter und Randgruppen. Beiträge zu einer Sozialgeschichte des Alten Orients. Konstanz, 127–157.
- Lebrun, R. 1981:* Pauvres et démunis dans la société hittite. *Hethitica* 4, 109–115.

- Macqueen, J. G. 2001:* The Hittites and their Contemporaries in Asia Minor (Revised and Enlarged Edition). London.
- Marazzi, M. 2016:* „Blinding“ in Hittite Society. Form of Punishment or Ruling for the Control of the Labor Force? In: P. Corò – E. Devecchi – N. De Zorzi – M. Maiocchi (eds.): *Libiamo ne' lieti calici. Ancient Near Eastern Studies Presented to Lucio Milano on the Occasion of his 65th Birthday by Pupils, Colleagues and Friends.* Münster, 307–317.
- Mouton, A. 2011:* Réflexions autour de la notion de rituel initiatique en Anatolie hittite. Au sujet de la fête haššumaš (CTH 633). *Journal of Ancient Near Eastern Religions* 11, 1–38.
- Oettinger, N. 1976:* Die Militärischen Eide der Hethiter. Wiesbaden.
- Otten, H. 1971:* Ein hethitisches Festritual (KBo XIX 128). Wiesbaden.
- Otten, H. – Souček, V. 1969:* Ein althethitisches Ritual für das Königspaar. Wiesbaden.
- Peled, I. 2013:* Eunuchs in Hatti and Assyria: A Reassessment. In: L. Feliu – J. Llop – A. Millet Albà – J. Sanmartín (eds.): *Time and History in the Ancient Near East. Proceedings of the 56th Rencontre Assyriologique Internationale at Barcelona 26–30 July 2010.* Winona Lake, Indiana, 785–797.
- Renger, J. 1992:* Kranke, Krüppel, Debile – eine Randgruppe im Alten Orient?. In: V. Haas (ed.): *Außenseiter und Randgruppen. Beiträge zu einer Sozialgeschichte des Alten Orients.* Konstanz, 113–126
- Riemschneider, K. K. 1970:* Babylonische Geburtsomina in hethitischer Übersetzung. Wiesbaden.
- Scheer, T. S. (ed.) 2009:* Tempelprostitution im Altertum. Fakten und Fiktionen. Berlin.
- Siegelová, J. 2002:* Blendung als Strafe für den Eidbruch. In: S. de Martino, F. Pecchioli Daddi (eds.): *Anatolia antica. Studi in memoria di Fiorella Imparati.* Firenze, 735–737.
- Souček, V. 1954:* Otroci v chetitské společnosti. *Nový Orient* 54, č. 3, 34–36.
- Souček, V. 1979:* Soziale Klassen und Schichten in der hethitischen Tempelwirtschaft. *Archiv Orientální* 47, 78–82.
- Souček, V. 1988:* Zur Struktur der hethitischen Gesellschaft, in ŠULMU III. *Papers on the Ancient Near East Presented at International Conference of Socialist Countries (Prague, Sept. 30–Oct. 3, 1986).* Praha, 329–336.
- Velhartická, Š. 2005:* Když na domě spočine hněv boha bouřky. Očistné rituály KBo 40.77 a KUB 7.13 (CTH 456). *Chatreššar 2004–2005*, 119–141.
- Velhartická, Š. 2009:* Der „Mann des Wettergottes“ und der Taube (CTH 652). *Altorientalische Forschungen* 36(2), 324–339.
- Velhartická, Š. 2011a:* Die Vermittlungsaufgabe des LÚ^{PU} nach hethitischen Quellen. In: L. Vacín (ed.): *u₄ du₁₁-ga-ni sá mu-ni-ib-du₁₁:* *Ancient Near Eastern Studies in Memory of Blahoslav Hruška.* Dresden, 277–285.
- Velhartická, Š. 2011b [2013]:* Chetitské písemnictví. In: J. Mynářová et al. (eds.): *Písemnictví starého Předního východu.* Praha, 418–480.

Velhartická, Š. 2011c: Kultovní terminologie starochetitských textů / Cult Terminology in Old Hittite Texts. Disertační práce, FF UK v Praze.

Velhartická, Š. (ed.) 2015: Bedřich Hrozný a 100 let chetitologie / Bedřich Hrozný and 100 Years of Hittitology. Praha.

Wilcke, C. 1992: Diebe, Räuber und Mörder. In: V. Haas (ed.): Außenseiter und Randgruppen. Beiträge zu einer Sozialgeschichte des Alten Orients. Konstanz, 53–78.

Wilhelm, G. 1994: Medizinische Omina aus Ḫattuša in akkadischer Sprache. Wiesbaden.

Summary

People on the Margins of Hittite Society – The Testimony of Clay Tablets

The paper presents several aspects of records of social marginality in the ancient Near East. In regard to the fact that this issue has not yet been thoroughly discussed in the Czech environment, the paper highlights written sources which – in addition to findings acquired via the study of material culture and ethnographic comparison – provide extensive evidence and testimony. The study presents selected types of preserved texts with information on the socially excluded inhabitants of ancient Anatolia and sheds light on the issue by citing original cuneiform sources that mention e.g. slaves, captives, the disabled (deaf or blind), foreigners, and also participants of ritual celebrations. The texts allow us to trace a notable amount of information on the socially excluded or ostracized inhabitants of the ancient world.

If we are attempting to grasp social marginality in the ancient Near East, we must not only study findings of material culture and ethnological comparisons, but focus on preserved written sources as well. Although ancient cuneiform texts are linked primarily to the environment in which they were created, i.e. a temple or palace, we can gain valuable information from codes of laws, economic records, instructions for officials or correspondence on the stratification of all society and the status of individual social groups. However, also texts of a different character, i.e. mythological, ritual or divinatory texts, provide us with a view into the lives of people on the margins of society, as they mention various events and testimonies of individuals who are poor, disabled, different, or in some way excluded from society.

People who lack property or a home, nomads, beggars, orphans or those placed outside of society cannot be recorded in an archeological context like individuals who are more affluent or have a higher social status. Nonetheless, with the help of many material and primarily written sources, much evidence and mention of them can be found. This study provides various citations of these written sources from the former Hittite Empire and focuses on references to slaves, deported captives, disabled individuals or excerpts of omens during the birth of a child. A portion of the paper is devoted to quotations from Hittite ritual texts, which contain evidence of a whole score of names of the individuals taking part in celebrations or rites – dancers, acrobats, reciters and priests, who possibly operated on the margins of society and whose activity may have been to a certain degree taboo. The theme of this year's conference has surely provided the stimulus for this topic to be further studied more extensively.